

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin fəaliyyətinin çox səmərəli və dəyərli istiqamətlərindən birini də ölkənin hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və milli ordu quruculuğu məsələləri təşkil edirdi. Çünki Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini elan edəndə son dərəcə müəkkəb bir hərbi-siyasi şəraitlə qarşılaşmışdı və ona görə də bu müəkkəb şəraitdə ölkənin hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi həyatı əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildikdən dərhal sonra milli qırğınlar törətməklə Bakıda hakimiyyəti qəsb etmiş Bakı Sovetinin bolşevik-daşnak qoşunları Bakı-Gəncə dəmir yolu xətti boyunca Ucarə yaxınlaşmış, Bakı-Şamaxı-Göyçay şose yolu boyunca isə Qarabəyqəmə yetişmişdilər. Bakı Sovetinin rəhbəri, Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş Stepan Şaumyan heç də gizlətmirdi ki, Gəncəni tezliklə ələ keçirmək və Azərbaycanın müstəqilliyini ələ bəşiyindəyə boğmaq onun əsas vəzifəsidir. Bu məqsədlə o öz ətrafına bolşevik Rusiyanın bir-başə yardımçı ilə böyük sayda hərbi qüvvə də toplamışdı.

Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilən yalnız Bakı Soveti və onun qoşunları deyildi. Ölkənin cənub bölgəsinə bir vaxtlar İranla sərhəddə yerləşdirilmiş çar Rusiyanın sərhəd briqadasının tör-töküntüləri, Qarabağda isə erməni daşnak qüvvələri nəzarət edirdi. Yeni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edildiyi sərhədlər daxilində olan ərazilərin az qala yarıdan da çoxu yad qüvvələrin işğalı altında idi. Bu vəziyyəti son qoyulması və AXC-nin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və bütövlükdə xalqın real qırğınlardan xilas edilməsi üçün milli hərbi qüvvələrə ehtiyac var idi. Ona görə də müstəqillik elan edildikdən sonra bu istiqamətdə mümkün addımların atılmasına başlandı.

Müstəqil milli ordunun təşkilatlandırılması istiqamətində görülməli olan ilk işlərdən birini isə bu ordunun hüquqi bazasının yaradılması, onun müvafiq qanunlarının hazırlanaraq qəbul olunması təşkil edirdi.

Milli Şuranın 1918-ci il 28 may tarixli qərarı ilə Nazirlər Şurasının ilk kabinəsinin tərkibində Hərbi Nazirlik də yaradılmış və Xosrov bəy Sultanov hərbi nazir vəzifəsinə təsdiq olunmuşdu. Amma Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsindən əs sonra yaranmış tarixi şərait üzündən ilk qanunverici orqan olan Milli Şura buraxılmalı oldu və onun səlahiyyətləri hökumətə verildi. Ona görə Azərbaycanda ordu quruculuğu və ölkənin hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı ilk qərarlar və hüquqi aktlar da Azərbaycan hökuməti tərəfindən qəbul edildi. Məsələn, hökumətin 19 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə ölkə ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi, 26 iyun 1918-ci ildə Müsəlman korpusunun adı dəyişdirilərək Əlahiddə Azərbaycan Korpusu elan edildi, 3 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə orduya çağırış yaşında dəyişiklik edildi, 15 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə hərbi vəziyyət haqqında qanuna dəyişiklik edildi və s.

Milli Şuranın buraxılmasından sonra Nazirlər Şurasının elan edilməsi yeni tərkibində hərbi nazir vəzifəsi də artıq yox idi. Hökumətin qərarı ilə Azərbaycanda ordu təşkilatlandırılmasına rəhbərlik rəsmi dövlət əsasında hərbi yardım üçün Azərbaycana göndərilmiş məhdud saylı türk hərbi qüvvələri ilə milli hərbi qüvvələrin bazasında yaradılan Qafqaz İslam Ordusuna komandan təyin edilmiş Nuru paşaya həvalə olunmuşdu.

Məlumdur ki, Qafqaz İslam Ordusu tapşırılan vəzifələri uğurla yerinə yetirən və Azərbaycan parlamenti bərpa olunan kimi onun ələ ilk iclasında bu barədə hökumətin sədr Fətəli xan Xoyski millət vəkllərinə də məlumat verdi. Yeni Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycanda fəaliyyətinə parlamentdə də münasibət bildirildi. F.Xoyski parlamentdəki müzakirələri zamanı Türkiyə hərbi qüvvələrinin Azərbaycana göstərdiyi köməyə belə qiymət verirdi: "Türkiyə ilə sülh əqdnaməsi tezlik ilə bağlandı. Bununla bərabər, hökumət qanun və qayda bərsində aciz idi. Zira heç bir tədbir qüvvəmizə və silahımız yox idi. Aşkar hökumət təşkil etməyə məcbur idik, lakin bunu da ede bilmiş idik. Ona binaən bir qüvvəyə lüzum görürdük, sülh müzakirəsi vaxtı türkərdən bir qəddər əsgər almaq iltizam edildirdi. Sülhnamədə bir fəsil var ki, Azərbaycan hər vaxt lazım görəsə, müdafiə hüququ üçün Türkiyə bir qəddər əsgər versin. Hökumət bu cərəyə təvəssül etdi. Özünüzl bilirsiniz, Türkiyə öz borcunu yerinə yetirdi. Qonşumuzun köməkliliyi ilə mümkün olmayan bir çox şeylər çətinlik ilə yavaş-yavaş əldə edildi. Bu təklif ilə başqasına müraciət etmək mümkün deyil idi. İstəsək də, bir fayda olmaz idi. Türkiyə həmdinimiz, həmvətənimiz idi. Ona görə ondan kömək istədik".

Türkiyə hərbi qüvvələri Azərbaycanı tərk etdikdən sonra milli ordu quruculuğu bütönlüklə Azərbaycanın üzərinə düşdü və bu sahədə görülen işlərin bir istiqamətini də hərbi qanunvericiliyin yaradılması təşkil edirdi. Ümumən ordu quruculuğu məsələləri ilə bağlı Azərbaycan parlamentinin fəaliyyətini bir neçə is-

tiqamətə ayırmaq mümkündür. Bura ordu quruculuğu siyasətinin hazırlanması, ordu quruculuğu ilə bağlı qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, hərbi sahədə bəynəlxalq sazişlərin ratifikasiyası, hərbi büdcənin müəyyənləşdirilməsi, parlament üzvlərinin hərbi hissələrə səfərləri, hərbi vəziyyətin müzakirəsi və s. aid idi.

Azərbaycan hökuməti bölgədə sülhün tərəfdarı idi

Parlamentin 26 dekabr 1918-ci il tarixli iclasında çıxış edərkən hökumətin sədri F.Xoyski cümhuriyyətin ordu quruculuğu ilə bağlı hökumətin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini açıqladı, bu prosesin məqsəd və vəzifələrini ortaya qoydu və onları millət vəkllərinin müzakirəsinə çıxardı. O vurğulayırdı ki, ölkənin suverenliyinin qorunması üçün milli müdafiə qüvvələri təşkil olunmalıdır və buna nail olunması üçün hökumət tərəfindən artıq lazımi tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Yeni milli hərbi qüvvələrin yaradılmasında məqsəd ölkənin suverenliyinin qorunmasıdır. Onun sözlərinə görə, hətta qarşıya çıxan problemlərin sülh yolu ilə həlli mümkün olsa belə, müdafiə qüvvələrinin təşkilinə diqqət azaldılmalıdır: "...Amma sülh ilə əmələ gətirmək o deyildir ki, hökumət özü üçün bir qüvvə hazırlamayaq. Gərəkdir hər bir dövlət daima özünü müdafiə etmək üçün qüvvə hazırlasın. Ona görə bizim də həm xarici düşmənlərimizə qarşı, bizim istiqalimizə hücum edənlərə qarşı müdafiə edəcək bir qüvvəmiz olsun. Keçmişdə sabiq hökumət belə bir qüvvə təşkil üçün çalışmışdır".

Parlamentin 20 dekabr 1918-ci il tarixli iclasında isə F.Xoyski bildirdi ki, Azərbaycan təcavüzkar siyasətin tərəfdarı deyildir və silahlı qüvvələri yaratmaqda da məqsəd heç də öz siyasətini təcavüzkarlıq yolu ilə həyata keçirmək deyil. Onun sözlərinə görə, Azərbaycan hökuməti bölgədə sülhün tərəfdarı idi. Ona görə də ordu yalnız Azərbaycana qarşı təcavüz olduğu təqdirdə silahlı mübarizəyə cəlb edilə bilər: "...Azərbaycan hökuməti nə keçmişdə, nə də indixtili məsələləri silah gücü ilə həl etmək arzusunda olmamışdır. Hərgah belə məsələnin həlli üçün silaha sanlmacaq lazımi gəlməmiş isə də, biz özümüz deyil, bizi məcbur etmişlər. ...Lazımi təqdirdə silaha sarılacaq, amma bunu bilir ki, bizi belə vəsələyə əl uzatmaqda məcbur ediblər. Hökumət tərəfindən ərz edirik ki, mümkün qədər zərərsiz, qansız, sülh yolu ilə hər bir məsələnin xitamı yetişməsinə çalışmaq. Hökumət şimdiki belə müamələdə bulunacaqdır. Əks təqdirdə hökumət öz gücü ilə, qüvvəsi ilə Azərbaycan hökumətini hər bir təcavüzdən müəhəfiz edəcəkdir".

Ordu quruculuğu sahəsində hökumət tərəfindən müəyyənləşdirilən siyasət cümhuriyyət parlamentində təmsil olunan milli qüvvələr tərəfindən də qətiyyətlə müdafiə olunurdu. Belə milli qüvvələr müstəqil milli ordu quruculuğunda Azərbaycanın istiqalaliyyətinin qərantı kimi qəbul edir və bunu çıxış və bəyanatlarda da ifadə edirdilər. "Müsavat" partiyasının lideri M.Ə.Resulzadə parlamentin ilk iclaslarının birində verdiyi bəyanatında milli ordunun qurulmasını hökumətin və xalqın qarşısında dayanan başlıca vəzifələrdən biri kimi dəyərləndirirdi: "Əlbəttə, unutmamalıdır ki, hökumət qurmaq hər tərəfdən xalqın etimadını qazanmaq olursa, digər tərəfdən dəxi ...qüvvəyə istinad etməkdə olur. Bunun üçün də əsgəri təşkilata son dərəcə əhəmiyyət verilməlidir. Dövlətin xaricən müdaxiləsi, daxilən müəliməti bunu iqtizadəir".

"Əhrar" fraksiyasının parlamentdə verdiyi bəyanatda isə güclü və sağlam milli ordu milli istiqalın birinci sütunu kimi dəyərləndirildi. Bəyanatda bildirilirdi ki, Azərbaycana sahib olmağın ən real yollarından biri milli ordunun yaradılmasıdır. Güclü ordu fraksiya tərəfindən millətin əmin-amanlıq içində tərəqqiyə doğru inkişafının əsası sayılırdı: "İstiqalaliyyəti-milliyətin birinci sütunu ədd olunan sağlam və müdhiş bir orduya malik olmasındır, ümumən məlumdur ki, yeni doğulmuş əsgəri təşkilatımız aqilane bir surətdə icra edilməklə bərabər, bir çox təbii və ərazi fəlakətlərə uğrayırdı. Buna görə camaatımız bir işdən müəffir olubdu. Əsgərlik vəzifəsi vətənin ən müqəddəs olduğunun nəzərdə tutub, yeni təşkilatı əsgəriyyəyə mükəmməl bir əsgəri qanun düzüb qoşmaldı. Əsgərlərin yeyəcəyinə, yatacağına, libasına və həkim-dərmanına böyük diqqət yetirilməlidir, dövlətiyyə, fəqirə, kiçiyə təfəvüt qoymamalıdır. Bu qəddər bilməlidir ki, bizləri Azərbaycana sahib edəcək qüvvə bizim milli ordumuz olacaqdır. Ordu sağlam və möhkəm bir qüvvə təşkil edərsə, hökumət də ona istinadən iş görə bilər, millət də onun sayəsində tərəqqiyə üz tutub mədəni millətlər sırasına keçər".

AXC-nin ordu quruculuğu prinsipi: ordu siyasəti qarışmamalıdır

Azərbaycan parlamentində təmsil olunmuş milli qüvvələr müxtəlif siyasi cərəyan və hərəkatların ordu quruculuğuna öz siyasi maraqları mövqeyindən müdaxilə etməsini, ordu daxilində öz siyasi məqsədlərinə dayaq axtarmalarını yolverilməz sayırdılar. Qırmızı bolşevizmin, denikiçli qüvvələrin ordu daxilində Azərbaycanın müstəqilliyinə əks olan təbliğatı gücləndirməsinə, ordunun şəxsi heyətinin siyasi baxışlarına görə qruplaşmasına çalışdığı bir dövrdə bu məsələ xüsusi bir aktuallıq kəsb edirdi. Cümhuriyyət parlamenti və hökuməti ordu quruculuğunu müstəqil dövlət quruculuğunun tərkib hissəsi kimi dəyərləndirərək onun daxilində hər hansı bir siyasi qüvvənin ümumdövlət maraqlarına qarşı çıxmasını, ordunun şəxsi heyətinin siyasətə qarışmasını mümkün hesab edirdi. Ordunun siyasətə qarışmaması prinsipi cümhuriyyətin ordu quruculuğunun mühüm prinsiplərindən biri idi və bütün səviyyələrdə bu prinsipə riayət olunmasına cəhd göstərilirdi. Hökumətin sədri F.Xoyski parlamentin ilk iclasındakı çıxışında onu da bildirdi ki, qarşıda dayanan ilk və ən başlıca vəzifə Azərbaycanın müstəqilliyi. Yeni ordu heç bir siyasi cərəyana qarışmadan və hökumətə hansı siyasi qüvvələrin rəhbərlik etməsindən asılı olmayaraq məhz bu ali vəzifəyə xidmət etməli idi. Parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev gənc zabitlərlə görüşündə də bu fikri xüsusi olaraq qabardırdı: "Siz bizim ordumuza qatılacaq diriilik suyu kimi onu canlandıracaqsınız. İnanıram ki, müəllimləriniz və komandirləriniz tərəfindən aşılana Azərbaycanın müstəqilliyi ideyasından ruhlanaraq bu ideyanı bizim ordumuza da təlqin edəcəksiniz. Bu ideyadan kənarda bizim milli qurtuluşumuz yoxdur. Siyasətdən kənarda olmaqda, inanıram ki, siz hamınız yalnız gənc ordusu-

kanin müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi ilə bağlı hökumətin fəaliyyəti bərsində geniş məlumatlar əldə etməyə imkan verirdi. Milli müdafiə komissiyasının bir çox iclasları müzakirə edilən məsələlərin xarakteri ilə bağlı qapalı şəkildə təşkil edilir və sonra onun yalnız nəticələri bərsində parlamentə müxtəsər məlumat verildirdi. Yaxud məqsəduyğun bilən qərar layihəsi təsdiqlənmək üçün parlamentin müzakirəsinə təqdim olunurdu.

Hərbi məsələlərin müzakirəsi zamanı yeri gəldikcə Nazirlər Şurasının sədri və hərbi nazir də parlamentə dəvət edilir, müzakirə olunan məsələlərlə bağlı onların fikirləri və mülahizələri, habelə görülmüş işlərlə bağlı məlumatları dinlənilirdi.

9 qanun layihəsi qəbul edildi

Cümhuriyyət parlamentinin mövcud olduğu dövrdə ordu quruculuğunun müxtəlif sahələri ilə bağlı 9 qanun layihəsi üzrə müvafiq qərarlar qəbul edilmişdi. Cümhuriyyət parlamentinin ordu quru-

culuğu ilə bağlı qəbul etdiyi ilk qanun layihəsi "Hərbi Nazirliyin ştatları haqqında" idi. Bu qərar parlamentin 25 fevral 1919-cu il tarixli iclasında qəbul edilmişdi. Bu qanun layihəsinin müzakirəsinə hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarov da dəvət edilmişdi. O, parlament üzvləri qarşısında müzakirə olunan qanunun mahiyyəti haqqında məlumat vermiş və ümumən Hərbi Nazirliyin bərpa edildiyi vaxtdan bəri (1 noyabr 1918-ci il) ordunun təşkilatlandırılması sahəsində görülen işlərdən, mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması sahəsində atılan addımlardan və əldə edilən nəticələrdən danışırdı. Onun çıxışı parlament üzvləri tərəfindən həərətli alqışlarla qarşılandı və bununla Hərbi Nazirlik tərəfindən ordu quruculuğu sahəsində görülen işlərə dəstək verildi. Qeyd edilməlidir ki, Səməd bəy Mehmandarovun rəhbərliyi altında milli ordunun yaradılması sahəsində aparılan işlər parlament üzvləri tərəfindən qətiyyətlə təqdir edilirdi və 1919-1920-ci illərdə təşkil edilmiş bir neçə hökumət kabinəsinin hamısının tərkibində Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir kimi təsdiq edilmişdi. Bununla onun hərbi nazir kimi səmərəli fəaliyyətinə parlament tərəfindən də davamlı dəstək verilmişdi. 1919-cu ilin yayında S.Mehmandarov özü də Lənkəran bölgəsində cümhuriyyət parlamentinə üzv seçilmişdi.

Parlament tərəfindən ordu quruculuğu ilə bağlı qəbul edilmiş digər qanunlar bunlar idi: "Hərbi məhkəmələr haqqında" (14 aprel 1919-cu il), "Əxzi-əsgər şöbələrinin təşkil haqqında" (26 may 1919-cu il), "Azərbaycanda yaşayan həkimlərin həqiqi hərbi xidmətə çağırılması haqqında" (16 iyun 1919-cu il), "1915-ci ildə qəbul edilmiş Hərbi mükəlləfiyyət nizamnaməsinin 20-ci maddəsinə əlavələr edilməsi haqqında" (31 iyun 1919-cu il), "Əsgərlikdən azad olunanlardan əsgəri vergilərin ləğvi haqqında" (2 oktyabr 1919-cu il), "Bakı mövqə komandanlığının təşkil haqqında" (16 oktyabr 1919-cu il), "Gəncə hərbi zavodunun ştatlarının və smetasi-nin təsdiqi haqqında" (23 fevral 1920-ci il), "Şuşa şəhərində hərbi fəldşer məktəbi açmaq haqqında" (26 aprel 1920-ci il).

Cümhuriyyət parlamentinin ordu quruculuğu ilə bağlı qəbul etdiyi mühüm qərarlardan biri hərbi büdcənin ayrılması ilə bağlı idi. Bu prosesin uğurla aparılması üçün parlament 1919-cu ildə ordunun formalaşdırılmasına 399,4 milyon rubl vəsait ayrılması haqqında qərar qəbul etmişdi. Həmin vəsait dövlət büdcəsinin 27,7 faizini təşkil edirdi. Məhdud imkanlar olmasına baxmayaraq, ordu quruculuğuna lazımi vəsaitin ayrılması ilə bağlı Sosialistlər fraksiyasının sədri Aslan bəy Səfikürdski parlamentdəki çıxışı zamanı öz mövqeyini belə açıqlayırdı: "Əsgəri məmurlara lazımi miqdarda məvacib verilməlidir. Artıq da vermək lazımdır, verilməlidir. Veriləcək də. ...Sosialistlər fraksiyası tərəfindən deyirəm ki, namuslu, qeyrətli, şücaətli əsgər və zabitlərimizdən ötür hər nə lazımı olsa, verəcəyik".

Ordu quruculuğunun və ölkənin müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Azərbaycan hökuməti ilə digər dövlətlər arasında imzalanmış digər sənədlər də parlament

tərəfindən ratifikasiya olunurdu. Bu baxımdan Azərbaycan hökuməti ilə Gürcüstan hökuməti arasında 1919-cu il iyun ayının 16-da imzalanmış hərbi saziş xarakterikdir. Cümhuriyyət parlamenti belə bir sazişin imzalanmasını əhəmiyyətli bir hadisə kimi dəstəkləmiş və qısa müddətdən sonra, yəni həmin ilin iyun ayının 27-də keçirilən fövqəladə iclasda bu sazişi ratifikasiya etmişdi. Məsələ ilə bağlı parlamentdə geniş müzakirə aparılmış və cümhuriyyət ordusunun möhkəmləndirilməsi üçün hökumət tərəfindən atılan addımlar təqdirə qarşılanmışdı.

Ölkədə mövcud olan hərbi-siyasi durumun müzakirəsi, bu sahədə hökumətin fəaliyyətinə nəzarət edilməsi və hökumətə müvafiq kömək göstərilməsi məsələsi də parlamentin işində böyük yer tuturdu. Azərbaycanın daxilində və ətrafında yaranmış təhlükəli vəziyyət parlament üzvlərindən bu məsələyə geniş yer ayrılmasını tələb edirdi. Bir tərəfdən çar Rusiyanın sərhədlərini bərpa etməyə çalışan denikiçli qüvvələrin Azərbaycanı yaratdığı hərbi təhlükə, bir tərəfdən Ermənistan hökumətinin Azərbaycan ərazi bütövlüyünə qarşı istiqamətlənmiş təcavüzkar fəaliyyəti, bir tərəfdən də bolşevizm təhlükəsi dəfələrlə parlamentin iclaslarında ətraflı şəkildə müzakirə olunmuş və bu təhlükələrin qarşısının alınması üçün hökumət qarşısında müvafiq tapşırıqlar qoyulmuşdu. Konkret olaraq parlamentin 6 may və 5 iyun 1919-cu il tarixli iclaslarında Azərbaycanın şimal sərhədlərində yaranmış Denikin təhlükəsi, 4 sentyabr 1919-cu il tarixli iclasında Lənkəran bölgəsində vəziyyət və bu bölgənin milli ordu hissələri tərəfindən cümhuriyyət hökumətinin nəzarəti altına gətirilməsi, 22 dekabr 1918-ci il tarixli, 7 iyun, 8 iyun 1919-cu il tarixli və 1 aprel 1920-ci il tarixli iclaslarında Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yaranmış vəziyyət və bu vəziyyətin aradan qaldırılması yolları müzakirə edilmişdi. Əslində, parlamentin iclaslarının çoxunda mövcud hərbi-siyasi şəraitlə bağlı fikir mübadiləsinə rast gəlmək mümkündür. Parlamentin iclaslarında sadəcə olaraq gərgin hərbi-siyasi şərait müzakirə olunmurdu, həm də bu vəziyyətdən çıxmaq üçün konkret vəzifələr müəyyənləşdirilirdi.

1919-cu ilin yayında Azərbaycana qarşı Denikin təhlükəsi xeyli güclənəndə Azərbaycan parlamentinin qəbul etdiyi qərarlardan biri Bakı şəhərində könüllü müdafiə dəstələrinin yaradılması oldu. Nəzərdə tutulmuşdu ki, milli hərbi qüvvələr hərbi təhlükənin qarşısını almasına cəlb edildiyi halda Bakı şəhərində əsasıyın təmin edilməsini bu könüllü dəstələr öz üzərinə götürə biləcəkdirdi. Bu könüllü dəstələrin rəhbərliyinin məsələləri də parlamentin büdcəsi hesabına ödənilməli idi.

1919-cu il fevral ayının 12-də parlamentin qərarı ilə parlament müəhəfizə dəstəsi də yaradıldı. Bu dəstə xüsusi olaraq parlamentin müəhəfizəsi üçün yaradılsa da, məlumdur ki, 1920-ci ilin mart-aprelində Qarabağda Ermənistanın təcavüzünə qarşı aparılan mübarizədə milli ordu qüvvələri ilə bərabər həmin döyüşlərdə iştirak edirdi.

Nəhayət, ordu quruculuğu və ölkənin müdafiəsinin təşkil ilə bağlı cümhuriyyət parlamentinin dəyərli təcrübələrindən birini də millət vəkllərinin hərbi hissələrə səfərləri təşkil edirdi. Məsələn, məlumdur ki, 1918-ci ilin sonu və 1919-cu ilin ilk günlərində Ağdam ətrafında yerləşdirilmiş milli hərbi bölmələrin bəzilərinə intizamsızlıq və komandanlığa təbə olmaqdan imtina halları baş vermişdi həmin bölgəyə bir sıra millət vəklləri də getmişdi. Həmin halın qarşısını qətiyyətlə alınmasında bu millət vəkllərinin məlumatları da nəzərə alınmışdı.

1919-cu ilin əvvəllərində parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev Gəncədə yerləşən hərbi hissələrə baxış keçirmiş və gör-düklərindən razı qalmışdı. 1920-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq Qarabağda hərbi-siyasi vəziyyət pisləşəndə bu bölgəyə ilk gələn rəsmilərdən biri də parlament üzvi Cəllil Sultanov olmuşdu. Bu səfərlər ordu quruculuğu sahəsində görülen işlərin yaxından müşahidə etməyə və bu prosesin gücləndirilməsi üçün lazımi qərarların qəbul edilməsinə kömək edirdi.

Cümhuriyyətin mövcudluğu dövründə dövlət quruculuğu sahəsində Azərbaycan hökumətinin əldə etdiyi böyük uğurlardan biri, şübhəsiz ki, güclü milli ordunun yaradılması idi və belə bir ordunun yaradılmasında Azərbaycan parlamenti də üzərinə düşən vəzifəni şərəflə yerinə yetirmişdi.

Mehman SÜLEYMANOV,
tarix elmləri doktoru, ehtiyatda olan polkovnik